

TÜRKİYE'DE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNDE ÖZALLI YILLARA KURUMSALCI BİR YAKLAŞIM: 1983-1993

AN INSTITUTIONAL APPROACH TO CIVIL- MILITARY RELATIONS IN TURGUT ÖZAL
ERA:1983-1989

HÜSEYİN ALPTEKİN*

ABSTRACT

As the prime minister (1983-1989) and president (1989-1993) of Turkey, Turgut Özal fought against the military tutelage regime, which was the primary decision maker for the significant political decisions ranging from foreign policy to constitutional changes. One can find the reasons for Özal's successful record in his fight against the military tutelage in the concepts of path dependence and critical juncture of the historical institutionalist literature. The 12 September 1980 coup in Turkey eradicated Turkey's path dependence as in the form of military tutelage. This happened, first, seemingly in favor of the military but later turned to the advantage of the civilian politics. From this respect, the 1980 coup became a critical juncture to leave the future of Turkish politics in uncertainty. This outcome was an unintended consequence of the coup plotters given their intention to strengthen the military tutelage further. The coup did not only break apart the civilian institutions in Turkey but also the entirety of Turkey's institutionalized norms and organizing principles. Such a destructive coup did not leave any path to depend on but became a critical juncture to give unpredicted possibilities to Özal to advance his civilian rule to the surprise of the military. In such a context, Özal first acted as a cautious and moderate political leader until 1987 and then entered a clear and tough struggle with the military. Thanks to this struggle, Özal's power as a civilian politician rose unprecedentedly vis a vis the military's power in domestic politics.

Keywords: Turgut Özal, Military Tutelage, Historical Institutionalism, Path Dependence, Critical Juncture.

Öz

Turgut Özal başbakanlık (1983-1989) ve cumhurbaşkanlığı (1989-1993) dönemlerinde askeri vesayet rejimiyle mücadele içerisine girmiştir. Bu vesayet rejimi özellikle dış politika ve anayasa değişiklikleri gibi alanlarda önemli siyasi kararların başlıca belirleyicisinin ordu olduğu bir rejim olmuştur. Özal'ın vesayet düzeni karşısındaki mücadelesinde sivil siyaset adına elde ettiği başarısının nedenlerini tarihsel kurumsalcı literatürün izlek bağımlılığı ve kritik kavşak kavramlarında bulmak mümkündür. 12 Eylül 1980 darbesi Türkiye'nin askeri vesayet düzeni şeklinde süregelen izlek bağımlılığını başta ordu lehine görünse bile sonrasında sivil siyasetin alan kazanmasını mümkün kılacak şekilde ortadan kaldırmıştır. Bu bakımdan 1980 darbesi Türkiye'yi belirsizliğe itecek bir kritik kavşak işlevi görmüştür. Darbe rejiminin ordunun siyasetteki konumunu tahkim etmek için yaptığı 1980 darbesi bu bakımdan darbecilerin niyetinin aksine bir sonuç doğurmuştur. 1980 darbesi sadece sivil kurumları tahrip etmemiş, Türkiye'nin o güne kadar getirdiği birçok kurumsallaşmış norm ve örgütlenme biçimini de ortadan kaldırmıştır. Bu denli yıkıcı bir darbe Türkiye siyaseti için ortada bir izlek bağımlılığı bırakmamış, bir kritik kavşak işlevi görerek Özal'ın sivil siyaset adına atacağı adımlara darbe planlayıcılarının hiç de tahmin edemediği bir imkân sunmuştur. İç siyasette mümkünün sınırlarının büyük oranda genişlediği bu bağlamda Özal 1987 yılına kadar ihtiyatlı ve itidalli, sonraki dönemdeyse oldukça net ve sert bir mücadele içine girmiş ve bu ikinci döneminde Türk demokrasi tarihinde askeri vesayete rağmen muktedir olabilmiş ilk siyasetçi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Askeri Vesayet, Tarihsel Kurumsalcılık, İzlek Bağımlılığı, Kritik Kavşak.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Bu makale 1983-89 yıllarında başbakanlık yapmış bu tarihten 1993 yılındaki vefatına kadar da cumhurbaşkanlığı makamında bulunmuş Turgut Özal'ın Türkiye siyasetinde sivil-asker ilişkileri bakımından oynadığı rolü tartışmaktadır. Özal'ın 12 Eylül 1980 darbe yönetimi tarafından başbakan yardımcısı olarak görevlendirilmesinden 29 Kasım 1987 seçimlerine kadar ki sürede büyük ölçüde orduyla uyumlu bir görüntü içinde siyaset izlediği söylenebilir. Her ne kadar bu süreç içinde de Özal askeri vesayete karşı sivil siyasetin konumunu sağlamlaştırmaya çalışmışsa da güç dengesini sivil siyaset lehine değiştirebildiği ana kadar orduyu karşısına alacak davranışlardan kaçınmıştır. Ancak 1987 seçimlerinin akabinde sivil siyaset çok renkli eski günlerine dönüp Özal sandıkta ikinci kez rüştünü ispatladıktan sonra orduyu doğrudan karşısına alabilecek adımlar atmaktan çekinmemiştir. Özal Cumhurbaşkanı seçildiği 1989 yılından sonraysa artık sivil siyasetin lideri olarak orduyu da kendisine tabi kılabiliştir.

Bu makale Turgut Özal'ın askeri vesayet rejimi diye adlandırabileceğimiz, özellikle dış politika ve anayasa değişiklikleri gibi alanlarda önemli siyasi kararların başlıca belirleyicisinin ordu olduğu sistemle mücadelesini ele almaktadır. Özal'ın vesayet düzeni karşısındaki bu mücadelesinde sivil siyaset adına elde ettiği başarısının nedenlerini tarihsel kurumsalcı literatürün izlek bağımlılığı (*path dependence*) ve kritik kavşak (*critical juncture*) kavramlarında bulmak mümkündür.

İzlek bağımlılığı yahut yol bağımlılığı olarak Türkçe'ye çevrilen *path dependence* kavramı, bir toplumsal veya siyasi süreçte önce gerçekleşen olayların sonra gerçekleşebilecek olaylar menüsünü daraltması durumuna verilen addır.¹ Bir diğer deyişle, bir doğrultuda attığınız adımlar sonraki adımlarınızı da aynı doğrultuda atmanız sonucunu doğurur. Kritik kavşak ise önceki izlek bağımlılığımı kırabilecek, rotayı değiştirebilecek, belirsizlik yaratan kritik olaylara verilen isimdir. Mevcut izleği değiştirebilecek bu olaylar genellikle savaş, afet, ciddi boyutlara ulaşan bir ekonomik ve siyasi kriz gibi derin etkileri olabilen olaylardır. Bu derece derin etkiler bırakarak mevcut izlek bağımlılığımı ortadan kaldıran olaylar, yarattıkları belirsizlik neticesinde siyasi karar vericiler için mümkünün sınırlarını olanca genişletirler. İşte böyle anlarda, yani kritik kavşaklarda inisiyatif alan karar vericilerin attığı adımlar gelecek için yeni bir izlek bağımlılığı doğurabilir. Gerek izlek bağımlılığı gerekse de kritik kavşak daha ziyade makro ve bütünsel açıklamalar geliştiren

1 Bkz. Pierson (2000) ve Mahoney (2000).

tarihsel kurumsalcı literatürde işlenirken rasyonel seçimci kurumsalcılık ise kurumların kişisel tercihleri sınırlayan etkisine odaklanır.

Bu tarihsel kurumsalcı kavramaları Türkiye örneğine uyarlıysak, 12 Eylül 1980 darbesi Türkiye'nin askeri vesayet düzeni şeklinde süregelen izlek bağımlılığını başta ordu lehine görünse bile sonrasında sivil siyasetin alan kazanmasını mümkün kılacak şekilde ortadan kaldırmış ve Türkiye'yi belirsizliğe itecek bir kritik kavşak işlevi görmüştür. Darbe rejiminin ordunun siyasetteki konumunu tahkim etmek için yaptığı 1980 darbesi bu bakımdan darbecilerin niyetinin aksine bir sonuç doğurmuştur. Bu tarihsel kurumsalcı açıklamaya göre 1980 darbesi sadece sivil kurumları tahrip etmemiş, Türkiye'nin o güne kadar getirdiği birçok kurumsallaşmış norm ve örgütlenme biçimini ortadan kaldırmıştır. Bu denli yıkıcı bir darbe Türkiye siyaseti için ortada bağlayıcı bir izlek bağımlılığı bırakmamış, bir kritik kavşak işlevi göerek Özal'ın sivil siyaset adına atacağı adımlara darbe planlayıcılarının hiç de tahmin edemediği bir imkân sunmuştur.

Turgut Özal'ın kendi iradesini dikte edebileceği yıllara kadar Türk siyasetindeki bu kurumsal boşluğu darbe yönetiminin keyfi uygulamaları doldurmuştur. Ancak Özal cumhuriyet tarihine nüksetmiş bu izleğin bizzat ordu tarafından belirsizliğe sürüklenmesinden istifade etmiş ve hayalindeki devletin yeni kurumsal tasarımını sivil siyasetin lehine olacak şekilde çizme imkânına erişmiştir. Makalenin sonraki kısmı Özal'a miras kalan askeri vesayet düzenini tarihi ve ideolojik yönleriyle tartışıp Özal dönemini tartışmak için bir bağlam sağlamaktadır. Çalışma bu tartışmadan sonra 1980 darbesine odaklanmakta, devam eden kısımda Turgut Özal'ın siyasete girişi, etkisini konsolide etmesi ve siyasal alanın tartışmasız lideri olması evrelerini tarihsel kurumsalcı bir çerçeveden tartışmaktadır. Çalışma sonuç değerlendirmesi ile son bulmaktadır.

Özal'a Miras Kalan Vesayet Düzeninin Tarihi ve İdeolojisi

Charles Tilly, siyaset bilimi literatürünün köşe taşlarından *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* kitabında devletlerin savaşları, savaşların da devletleri var ettiğini yazar (Tilly, 1992). Türkiye Cumhuriyeti de bu bakımdan bir istisna değildir. Bir devleti yıkan savaş bir diğerrinin kurulmasına neden olmuştur. Yıkılan devlet sivil idarecilerini de beraberinde götürürken yeni kurulacak devleti idare edecek kişiler bu geçiş döneminde savaş verenler, bir diğerr deyişle askerler, yani Kurtuluş Savaşı'nın başkomutanı Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun

bir dünya savaşıyla fiilen² ortadan kalkması yeni devletin kurucuları için kritik bir kavşak (*critical juncture*) olmuş, ortada takip edilecek formel bir izlek bırakmamıştır. Kuruluş döneminde bu sıfır noktasından atılacak adımlar yeni bir dönemin izleği olmuş ve kendi izlek bağımlılığını (*path dependency*) yaratmıştır. Yeni devleti kuran lider Atatürk'ün ve kurucu kadronun ekseriyetinin asker olması ordunun, yeni kurulan devletin yalnızca bekçisi değil, aynı zamanda rehberi de olması doğrultusunda bir devlet geleneği ortaya çıkarmıştır. Kurucu kadronun niyeti bu değilse bile demokrasiye geçildiği 1950³ tarihinden sonra ordu merkezli bürokrasi ağı tarafından bu şekilde yorumlanmıştır. Bu vesayet döneminde bilfiil siyasetin içinde yer almayan ordu, siyasetin emrine de girmemiş, kendisine otonom bir alan açmış ve bu alanı muhafaza etmede seçimle gelen iktidarlara direnç göstermiştir (Sakallıoğlu, 1997). Bu direncin sivil siyaseti tahakkümü altına alması durumu kısaca askeri vesayet düzeni olarak adlandırılmaktadır.

Ordunun hakkı ve sorumluluğu olarak gördüğü bu rehberlik ve bekçilik görevi yeni sivil, eski asker kurucu kadronun *yukarıdan devrim* olarak adlandırılan yönetim tarzının Türkiye siyasetinin merkezine oturması sonucunu doğurmuştur. Meiji Japonya'sından daha yakın dönemlerdeki Mısır ve Peru gibi ülkelere kadar geniş bir zaman aralığında ve geniş bir coğrafyada görülen bu olgu Türkiye'de hâkim toplumsal sınıfın tasfiye edilerek modernleşmenin otonom bürokratlar güdümünde sürmesine yol açmıştır (Trimberger, 1978). Nasır dönemi (1956-1970) Mısır'dan Suriye'ye de yayılan bu modelde ordu siyasal rejimi sahiplenmiş, adeta rejimle bütünleşmiş, iç içe geçmiştir (Kurt, 2016).

Türkiye asker-sivil ilişkileri bakımında Ortadoğu'da oluşan bu geleneklerden bir bakıma farklılaşmıştır. Ancak Türkiye geleneğinde askerlerin üniformalarıyla siyaset yapmasının mümkün olmaması⁴ ordunun siyasetteki rolünü azaltmak bir yana, ordunun kendisini siyaset üstü bir kurum olarak konumlandırması sonucunu doğurmuştur. Hal böyleyken Türkiye'de ordu

2 Devletin tüzel kişiliği varlığını korumakla beraber ülke içinde seyahatin Britanya İmparatorluğu'ndan onaylanan dahili pasaportlarla yapılabilmesi, ülkenin başkentinin işgal altında olması, ülkenin son parlamentosunun işgal güçleri tarafından kapatılıp üyelerinin Malta'ya sürgün edilmesi devletin idari kapasitesinin işgalci Britanya güçleri tarafından ortadan kaldırıldığını göstermektedir.

3 Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk serbest ve adil çok partili seçimi 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleridir. Gizli oy, açık sayım ilkesine göre yapılan ve muhalefet partilerine adil yarışma imkânı sunan bu seçim sonucunda iktidar ilk defa el değiştirmiş, Demokrat Parti iktidara gelmiştir.

4 19 Aralık 1924 tarihli kanunla askerlerin görevleri devam ederken milletvekili olamayacakları yasalaştırılmıştır. Bu kanunla birlikte komutanlara Meclis konuşmalarına katılmama şartı, memurlara ve askerlere milletvekili seçilmenden önce görevlerinden istifa etme zorunluluğu getirilmiştir (Usta, 2014, s. 102).

gündelik siyasetin içine girmeden, ‘kirlî’ addettiği siyaset meşguliyetiyle anılmadan siyaseti tanzim edici bir rol üstlenebilmiştir. Bu rolü sürdüren ordu ülkenin idaresini, gündelik siyaseti sivil siyasilere bırakıp, kendisini onay veren ve rehberlik eden bir makamda konumlandırmış, bir başka deyişle yönetmeden muktedir olmuştur (Cook, 2007).

Ordu, sivillere tabi olmadığı bu siyaset üstü ve otonom konumda sivil bürokrasideki nüfuzu ve etkisiyle merkezden çevreye (Mardin, 1973), tepeden aşağıya doğru bir modernleşme sürecinin motoru olmuştur (Kösebalaban, 2009; Trimberger, 1978). Etnik ve dini farklılıklar sergileyen gruplar, ordunun ideolojisinden farklılaşan ideolojik örgütlenmeler, kısaca farklı olan her unsur ordu açısından tedip edilmesi gereken bir düzensizlik, olası bir anarşi kaynağı olarak görülmüştür.

Bu tarihi arka plana sahip ordunun devlete bakışı ideolojik olarak da çalşılmaya değerdir. Türkiye’de ordu ve ordu merkezli bürokratik yapılanmanın devlet anlayışı gerek liberal gerekse Marksist yaklaşımlardan farklılık gösteren bir yaklaşımdır. Örneğin, liberal plüralist ve sözleşmecî düşüncede devlet farklı çıkar gruplarının, amaçlarına ulaşmak için rekabet ettikleri bir platform yahut arena şeklinde görülmüştür.⁵ Bu rekabetin koşulları ve kazanmanın meşruiyeti ise yönetilenler arasında gerçekleştirildiği varsayılan zımni bir sözleşmeye dayandırılır. Bu mücadelenin ortaya çıkardığı koordinasyon problemi bir yandan tekil yasa ve uygulamaları şekillendirirken bu yasalar da oyunun/rekabetin sonraki etaplarını şekillendirir. Liberal yaklaşımda devlet yönetimi bu dinamik ve ölçülü rekabet döngüsü içinde spontane olarak gerçekleşir. Klasik Marksist yaklaşım ise devleti ekonomik bakımdan hakim tek bir sınıfın aracı olarak görmüş, devlete bir otonomi alanı tanımamış, siyaseti ekonominin bir sonucu ve ekonomik açıdan baskın olan toplumsal sınıfın bir aracı mertebesine indirgemıştır.⁶

Türkiye’de ordunun devlete bakışı bu liberal ve Marksist yaklaşımların ikisinden de farklılaşmıştır. Türkiye’de gerek sivil gerek askeri kanadıyla bürokratik zümre devleti kutsal, Metin Heper’in tabiriyle aşkın bir varlık olarak düşünmüştür (Heper, 2006). Rousseaucu cumhuriyetçilik ve Hegel-yen tarihçiliğin bir sentezine benzer şekilde ortaya çıkan bu devletçilik anlayışı Türkiye’de ordunun devlete bakışının temelinde yatan felsefedir. Bu yaklaşımda devlet bir yandan siyasilerin günlük hesaplarına bırakılmayacak

5 Plüralist yaklaşımın başlıca örneklerinden biri için bkz. Dahl (1961), sözleşmecî yaklaşımın başlıca örnekleri için bkz. Rawls (1971) ve Dworkin (1978).

6 Devlete görece otonomi alanı tanıyan revizyonist bir Marksist yaklaşım için bkz. Poulantzas (1976).

şekilde kutsallaştırılmıştır. Bu kutsallığın nedeni devletin o ulusun ruhu, ideali, amacı olarak görülmesidir. Bu kutsallığı koruyacak olan aktör ise doğal olarak ordu başta olmak üzere bürokratik zümre olacaktır. Bu zümre devlet aklının uygulayıcısı olarak kendisini konumlandırmıştır. Bu anlayışa göre herhangi bir sınıf yahut zümrenin kontrolüne bırakılmayacak bu devlet imgesini korumak otonom, rasyonel ve görevinin bilincinde bir aktör olarak orduya düşmektedir. Ordu devleti dar görüşlü, bencil, çıkarıcı, yobaz, cahil olarak gördüğü kitlelere ve çıkar gruplarına karşı müdafaa etme görevini kendine vermiştir. Cumhuriyet tarihi de bir bakıma bu devletçi geleneğe sahip bürokratik zihniyetli aktörlerle toplumdaki plüralist ve dinamik toplumsal kesimler arasındaki gerilimin tarihidir. Özal'lı yıllar işte bu gerilimin en belirgin yaşandığı ve daha önce gözlenmediği kadar sivil siyaset lehine seyrettiği yıllardır. Özal 1980 darbesinin kritik kavşak rolü oynayarak Türkiye'de askeri vesayet şeklinde teessüs eden izlek bağımlılığını ortadan kaldırmasını sivil siyasetin lehine kullanabilmiştir. 1980 darbesi sonrasında ilk evrede ordu ülkede hemen her siyasi kararı bilfiil alırken çok daha köklü olan bir izleği ortadan kaldırdığını sezememiş, Özal ise bu durumu okuyarak askeri vesayet karşısında önce uyumlu, zamanla otonom hatta baskın bir rol üstlenebilmiştir. Ne var ki Özal da zihnindeki kurumsal dönüşümü gerçekleştiremeden vefat etmiş ve arkasında askeri vesayet izlerini silecek sivil bir izlek bağımlılığı bırakamamıştır. Özal'ın vefatından sonra çok parçalı ve zayıf bir görüntü veren siyasi arenaya karşı bürokratik vesayet yine alan kazanmış, askeri vesayet düzeninin kurumsal ilişkileri tekrar tesis edilmiştir. Özetlemek gerekirse Özal bir bakıma Türkiye'nin askeri vesayet tarihine bir parantez açmış, kısa süreliğine de olsa siyasi arenadaki belirsizliği kullanarak sivil iradeyi bürokratik vesayet kurumlarına amir kılabilmıştır.

Özal parantezi bir yana bırakılırsa Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tevarüs eden ve devlet bürokrasisinde 2000'li yıllara kadar hakim olan bu militarist devletçilik yahut jakoben cumhuriyetçilik yaklaşımı tüm çabasını toplumu dizayn etmeye adanmış, tabiri caizse toplumu devlete layık hale getirmek için uğraş vermiştir. Bu sebeple modern Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısının evriminde ordu bir mühendis gibi çalışmış ve bu evrimin arkasındaki yegâne unsur olma mücadelesi vermiştir (Karabelias, 1999, s. 130). Turgut Özal devleti sahiplenen bu devletçi militarist düşüncenin farkında olan bir siyasetçi olmuştur. Ordunun kendisi gibi sivil düşünen siyasilere güvenmediğinin farkında olmuş ve bu kabul üzerine hareket etmiştir. Özal Türkiye'deki bürokratik vesayeti ve bu vesayet kurumları ile mücadelesini aşağıdaki sözleriyle aktarmıştır:

Bizim seçilmişlerin gücünü ve üstünlüğünü ortaya koymamız lazım.

Ama ne yazık ki, 1960 ihtilalinin kötü tesirlerinden biri olarak, hep politikamın kaka olduğu telkin edildi...

- Politikacı kötüdür, ülkeyi hep kötüye götürür... Bu kötüye gidişi de, bürokrasi, profesörler, ulema, hakimler düzeltir. Peki bu beyler, gelip seçilsin...

Ama oy alamazlar ki!

Yani hep böyle bir direnme ile karşı karşıyayız... Atanmışlar, hep dışardan gazel okurlar... (Barlas, 1994, s. 120).

Özal'ın da kendi sözleriyle aktardığı üzere Türkiye'deki asker-sivil geriliminde ordu siyasetin içinde kalamayacağına farkında olmuş ancak siyasetle ilişkisini siyasete dışarıdan müdahale etmekle kurmuştur. Ancak 1980 darbesi bu açıdan ordunun siyaset yapma konusundaki kifayetsizliğini ortaya koyan bir mihenk taşı olmuştur. Bunun kifayetsizliğin tek göstergesi bugün bile sancısını çektiğimiz birçok sorunun temellerinin 1980 darbesinin atması değildir. Bu kifayetsizliğin daha da yalın göstergesi 1980 darbesini yapan askerlerin farkında olmadan ve istemeden Türkiye demokrasi tarihinde o güne kadar hiçbir sivilin sahip olmadığı imkânları Özal'a tanıdığı olmasıdır. Bunu ise o güne kadarki izlek bağımlılığını yıkarak mümkün kılmış ve sivil bir siyasetçi olan Özal için mümkünün sınırlarını genişleterek yapmıştır.

1980 Darbesi

Darbe öncesi yıllarda Özal siyaseti de bürokrasiyi de denemiş, iki alanda da tecrübe edinmiş bir isim olmuştur.⁷ Bürokraside olduğu yıllarda da siyasetten kopmayan Özal, Başbakan Süleyman Demirel'le olan yakınlığıyla bir nevi siyasetin dışında kalmamıştır. Demirel'e ağabey diyecek kadar yakın olan Özal, Demirel tarafından darbeden bir yıl önce Başbakanlık Müsteşarı olarak görevlendirilmiştir (Çavuşoğlu, 2009, s. 272). Demirel başbakanlığında 24 Ocak 1980 kararlarını hazırlayan Özal, Türkiye'yi Soğuk Savaş'taki müttefiki Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni ekonomi politik çizgisinde konumlandırarak, özelleştirme, serbest kura geçme ve ithal ikamesini kaldırma konularından müteşekkil mühim bir yeniden yapılanma geliştirmiştir.

Özal'ın Türkiye ekonomisini yeni bir çizgiye oturtan programı bir yana, 1980 darbesi Türkiye ekonomisinin ağır koşullarda çıkış aramakta olduğu, sokak anarşisinin olanca şiddetiyle sürdüğü, devrimci sol ve radikal İslamcı

7 1977 genel seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden İzmir milletvekili adayı olan ancak seçilemeyen Özal sonraki yıllarda bürokraside etkin görevlerde bulunmuştur. 1980 darbesine kadar yaklaşık bir yıl görevde kalacak olan 43. hükümette Başbakanlık Müsteşarlığı ile DPT Müsteşar Vekilliği görevlerinde bulunmuş, bu kısa süreçte 24 Ocak 1980 Kararları gibi önemli programlara imza atmıştır.

akımların zemin kazandığı, Demirel ve Ecevit'in uzlaşmaz tutumlarıyla çözüm üretmeyen meclisin çalıştırılmadığı koşullarda gerçekleşmiştir. 12 Eylül 1980 darbesini önceki darbelerden ayıran temel özellik darbenin 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 darbelerinin aksine ordunun bir bütün olarak tepeden aşağıya, hiyerarşik bir yapı içinde gerçekleştirilmesidir. Bu darbeyi gerçekleştiren askerler herhangi bir siyasi parti yahut bürokratik kliğin güdümünde değil, tamamen ordunun hiyerarşisinin içinde hareket etmişlerdir (Karpat, 1988, s. 150). Askeri teşkilatın bürokratik otonomisi yeknesak ve dışarıdan tamamen bağımsız bir şekilde bu darbede en yalın haliyle görünmüştür. Ordunun bir bütün olarak giriştiği bu darbenin kullandığı söylem de bize darbeci askerlerin siyasete ve topluma bakışını göstermektedir. Nitekim darbe bildirisinde *“Halkın Bağrından Kopan TSK”, “TSK’ye Verilmiş Olan Tarihi Görev”, “Eşsiz Kahramanlık ve Fedakârlık”, “Şerefli Sorumluluk”, “Sınırsız Yurt ve Ulus Sevgisi”* gibi ifadeler sıkça tekrarlanmıştır (Öcal, 2009, s. 13).

Bu rejim bekçiliği görevi bilinciyle ve daha önce hiç olmadığı kadar hiyerarşik bir bütünlükte hareket eden ordunun gerçekleştirdiği darbe de sonuçları itibariyle öncüllerinden farklı olmuştur. Darbenin hemen sonrasında çıkarılan kanun ve uygulamalar 1960 darbesi sonrasındaki gibi siyaseti ve sivil alanı baştan tasarlamayı öngörmüştür. 1960 darbesini yapanlar siyaseti çok parçalı ve kırılğan tutup bir yandan da senato ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK) gibi vesayet kurumlarıyla vesayet rejimini sürdürülebilir kılmayı planlamışlardır. 1980 darbesini gerçekleştiren kadro ise siyaseti bir yandan çok parçalı tutmaya çalışırken bir yandan da karar çıkarabilen ve merkez/ana akım partilerin girebildiği bir meclis oluşturmak için yüzde 10 barajını getirmişlerdir. Darbe ile meclisi, 16 Ekim 1981 tarihli ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun ile de darbeyle zaten işlevsizleştirilmiş olan siyasi partileri tümünden kapatan darbe yönetimi 1983 yılındaysa bu partilerin tepe yöneticilerini 10 yıl süreyle siyasetten yasaklayacak Siyasi Partiler Kanunu’nu çıkarmıştır. 1982 Anayasası’nın merkezci, tepeden ve vesayetçi yapısını güçlendiren bu yasalar siyasal alanı darbecilerin gözündeki zararlı odaklardan temizleme işlevi görmüş, sivil toplumu da kontrol altında tutacak düzenlemelere gitmiştir (Toprak, 1988, s. 127).

Siyasete kendince bir düzen getirip dayatılan bu yeni düzenin işletilmesini tekrar partilere bırakacak bu yeni sistem geçmişin sivil mirasını silerken yeni (yarı-)sivil siyasetin de yolunu yine kendisi çizmeye çalışmıştır. Bu çizilmeye çalışılan yolda kaç partinin rekabet edeceği ve bu rekabetin genel şartları yine darbe yönetimi tarafından belirlenmek istenmiştir. Bu amaçla

toplana Millî Güvenlik Kurulu (MGK) darbe sonrasında yapılacak ilk genel seçimlere yeni kurulan partilerden üç tanesinin katılımını onaylamıştır. Bu partilerden biri merkez sol çizgiyi temsil edecek ve Necdet Calp'ın başkanlığını yürüttüğü Halkçı Parti (HP) olurken bir diğeri eski asker Turgut Sunalp'ın başında olduğı Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) olmuştur. Son olarak Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'ne (ANAP) izin çıkmıştır. Bu partilerin faaliyet ve söylem alanı ise 12 Eylül askeri darbesine yönelik herhangi bir beyan ve davranışta bulunamayacakları şekilde sınırlandırılmıştır (Daban, 2017, s. 83). 1980 darbesi sonrası Özal'ın karşı karşıya bulunduğı siyasal sistem bu üç parçalı ve Özal'a göre oldukça zayıf sivil rakiplerden müteşekkil olarak tasarlanmıştır. Böylece Özal 1983 seçimlerinde Türk siyasetinin CHP ve DP/AP çizgisindeki partilerden oluşan çift kutuplu sistemi yerine siyaset tecrübesi zayıf, geleneğı olmayan zayıf rakiplerle yüzleşmiştir. 1980 darbesi siyasi arenada CHP-DP/AP karşıtlığından dinamizmini alan, rotasını ise büyük ölçüde ordu ve diğeri bürokratik vesayet kurumlarının çizdiği izlek bağımlılığını ortadan kaldırmış, bunun nereye varacağını hesap edemeyerek Özal'a rakipsiz ve sınırsız bir siyasi arena bırakmıştır.

Özal'ın 1980 Darbesi Sonrası Siyasete Giriş

Darbe yönetimi Türkiye'deki yerleşik siyaset kurumunu ortadan kaldırıp, eski siyasileri siyasetten men ederken, Demirel'le yakınlığı bulunan ve hatta Demirel'den de daha muhafazakâr bir görüntü çizen Özal'ın siyasete girmesi kimileri için bir muamma olabilir. Ancak Özal'ın askerler nezdinde vazgeçilemez olması yukarıda değinilen 24 Ocak 1980 ekonomi kararları ile açıklanabilir. İç işlerinden dış işlerine, güvenlikten eğitime kadar her alanda kendilerini yetkin gören askerler rakamların konuştuğı ekonomide, hele de 24 Ocak kararları ertesi gibi böyle önemli bir kırılma noktasında bir sivil muhtaç olmuşlardır. Burada “peki o sivil Özal olmak zorunda mıydı, siyasi ‘sabıkası’ olmayan biri bulunamaz mıydı?” soruları akla gelebilir.

Aslında Türkiye'yi ABD'yi de memnun edecek tarzda yeni bir ekonomik raya oturtan 24 Ocak kararları hem Süleyman Demirel'e hem de Turgut Özal'a askerler nezdinde prestij kazandırmıştır. Hatta Demirel başbakanlığı döneminde ekonomik önlemleri anlatması için Özal'ı Genelkurmay Başkanlığı'na göndermiş ve bu görüşmede askerler Özal'dan etkilenmişlerdir.⁸ Nitekim Turgut Özal'ın anılarında aktardığına göre Kenan Evren kendisine “Aman Turgut Bey, bize yardımcı olun lütfen” diyerek ricada bulunmuştur.

8 Yaşar (1990)'dan aktaran Çavuşoğlu (2009, s. 170).

Yine Özal'ın anılarında bahsettiği üzere kendisi bu güvene ve ihtiyaca binaen sorumluluğu yüksek ama yetkisi az bir makama razı olmamış, Maliye ve Ticaret bakanlıklarının da bağlandığı bir Başbakan yardımcılığı talep etmiştir. Kendisine yönetimde, yani darbe kabinesinde yer alma teklifini getiren Turhan Feyzioğlu'nun bu talebin anayasaya aykırı olduğunu söylemesi üzerine Özal, gülererek bu sorunu aşmanın kumandanların çıkaracağı bir yasaya baktığını söylemiştir (Barlas, 1994, s. 18). Gerçekten de ortada takip edilecek bir izlek bağımlılığı bırakmayan askerler istedikleri hemen her adımı atabilecekleri bir belirsizlik ortamı üretmişlerdir. Özal ise bu talebiyle bu izlek bağımlılığının ortadan kaldırıldığı bu yeni dönemde her şeyin mümkün olduğunu ima ederek bu yeni durumun farkında olduğunu ortaya koymuştur.

Nitekim askerler Feyzioğlu'ndan vazgeçip başbakanlığı asker kökenli Bülend Ulusu'ya bırakmakla beraber Özal'ın şartlarını kabul etmişler ve kendisine talep ettiği Başbakan yardımcılığı vermişlerdir. Yine Maliye Bakanlığı'na da "Özal'ın adamı" olarak bilinen Kaya Erdem getirilmiştir (Barlas, 1994, s.30). Tüm bu gelişmeler darbeden sonraki bir hafta içinde gerçekleşmiştir. Bu durum, Özal'ın Türkiye'yi yeni bir çizgiye oturtmasında ülkenin maruz kaldığı darbenin bir kritik kavşak etkisi yaptığını, ortada izlenecek bir izlek bağımlılığı kalmadığında yeni rotayı serbestçe belirlemenin kolaylaştığını gösterir. Hatta bunun da ötesinde bu durum Özal'a rağmen yahut ondan habersiz, mekanik ve yapısal şartlara bağlı bir nedensellik bağıyla olmamış, bilakis Özal izleğin ortadan kalktığının farkında ve rahatlığında olarak kendi rotasını bilinçli bir şekilde çizebilmiştir. Bu yeni dönemde Özal gücünü tesis edene kadar orduyla uyumlu bir görüntü arz ederken zamanla güç dengesini lehine değiştirmiş ve güç dengesi kendi lehine dönüştüğünde askeri vesayete karşı o zamana kadar görülmemiş bir direnci başarıyla ortaya koyabilmiştir.

Orduyla Uyumlu Erken Dönem (1980-1987)

Burada ortaya çıkan bir soru "ortada seçenekleri sınırlayan bir izlek bağımlılığı kalmadığına göre darbeden sonraki yıllarda Özal orduyla ilişkilerinde neden görece etkisiz kalmıştır?" sorusudur. İlk olarak 1983 seçimlerine kadarki dönemde Özal'ın bir karar verici olmadığı, bu süreçte yeni bir izlek çizmeye çalışan başat aktörün ordu olduğu bilinmelidir. 1983 seçimlerinden sonraysa Özal her ne kadar başbakan olarak icranın başına geçmiş olsa da cumhurbaşkanı seçildiği 1989 yılına kadarki sürede Cumhurbaşkanı Kenan Evren bir veto makamı (*veto player*) olarak Özal'ın planladığı radikal

değişikliklerin birçoğuna set çekebilecek konumda bulunmuştur. Özal bu süreçte kendisini orduyla karşı karşıya getirecek durumlardan kaçınmış ve Evren'in önüne veto edeceği türden politikalar sunmamıştır. Kaldı ki bu dönemde ne partisi ANAP ne de kendisinin parti başkanlığı henüz kurum-sallaşmıştır. Hatta askeri dönem sonrası kurulan ilk hükümetin bakanlarından bir kısmı Özal'dan çok Kenan Evren'in sözünü dinlemişlerdir (Barlas, 1994).

1980-83 arasındaki doğrudan askeri vesayet yönetimi ve 1983-87 arasındaki Özal'ın başbakanlığı döneminden müteşekkil bu ilk evreye itidal evresi denilebilir. Özal'ın ikinci seçimini kazanarak başbakanlığını iki yıl daha (1987-1989) sürdürdüğü dönemse aşağıda ele alınacaktır.

1987 öncesi bu ilk dönemde Demirel'in önce rehberliğinde sonraki yıllardaysa doğrudan liderliğindeki Doğru Yol Partisi ANAP'a göre daha net bir şekilde "askeri rejimi eleştiren ve askeri yönetimle uzlaşmayı reddeden bir politika anlayışı ortaya koymuştur (Çavuşoğlu, 2010, s. 28). ANAP'ın pasif görüldüğü ve özellikle 1987 seçimlerine kadarki bu süreçte askeri bürokrasinin siyasal sürecin belirlenmesinde başat rol oynadığı düşünülür (Karabelias, 1999, s. 136). Bu dönemde Özal da çalışma arkadaşlarına orduyla uyumlu olmalarını telkin etmiştir. Özellikle seçim sonrası kutlamalarda teşkilatlara taşkınlık yapılmaması noktasında talimat veren Özal orduyu irrite edecek tavır ve davranışlardan kaçınmıştır (Barlas, 1994, s.62). Bu süreçte Özal'ın görevine devam edebilmesinde 1983 seçimleri öncesinde Başbakan yardımcısı olduğu hükümetin başbakanı Deniz Kuvvetleri eski Komutanı Bülend Ulusu'nun da katkısı olmuştur. Barlas'a anlattığı anılarında Özal, Başbakan Ulusu'nun yumuşak biri olduğunu ve kendisi ile yönetim arasında tampon rolü oynadığını aktarmıştır (Barlas, 1994, s.24).

Özal bu ihtiyat ve itidal evresinde her ne kadar orduyla karşı karşıya gelmekten, kriz çıkarmaktan kaçınmış olsa da idarenin sivilleşmesi için adımlar da atmıştır. En temel adımı ise tüm askeri darbelerin meşruiyet devşirdiği ekonomik darboğaz ile mücadele etmek olmuştur. Özal bu dönemdeki yaklaşımını "Anavatan'ın ilk döneminde ekonomi ile uğraştık... Döviz darboğazını aşarak, askeri müdahale ortamını yok ettik" şeklinde özetlemiştir (Barlas, 1994, s.148). Gerçekten de ekonomik büyüme göstergelerine baktığında Özal'lı yıllarda, özellikle de ANAP'ın tek parti iktidarını koruduğu 1983-1991 yılları arasında ekonomik büyümenin kendisinden önceki ve sonraki koalisyon hükümetleri büyüme oranlarını neredeyse ikiye katladığı görülmektedir (Öniş, 2010, s.47).

Siyasal Alanın Askeri Vesayet Düzeninden Otonom Bir Alan Kazanması (1987-1993)

İlk yıllarında orduyu teyakkuza geçirmeyen, nispeten düşük profilli bir siyaset izleyen Özal 1983 seçimlerinden sonra kurduğu ve 1987 seçimlerinden sonra sürdürdüğü tek parti iktidarında kendisine zamanla alan açabilmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamına oturduğu 1989 yılından ANAP'ın tek parti iktidarını kaybettiği 1991 yılına kadarki dönemdeyse Özal Türkiye'nin "tartışmasız lideri" konumuna erişmiştir (Karabelias, 1999, s. 138). Özal 1983 seçimlerinden sonraki dönemde imkân buldukça ordunun siyaset üzerindeki etkisini azaltacak adımlar atmıştır. Önceleri fark edilmeden ve orduyla uyumlu bir görüntü vererek attığı bu adımları 1987 yılından sonrası daha cesurca, ülkenin tek lideri olduğunun farkında olarak ve bunun farkına varılmasından çekinmeyerek atmıştır. Bakanlıklardaki askeri danışmanları sivil kadrolarla değiştiren Özal'ın 1987 yılında ordunun tavsiyesine uymayarak Genelkurmay Başkanlığı makamına Necdet Öztoran yerine Necip Torumtay'ı ataması bu anlamda orduyla sivil siyaset arasında kimin patron olduğunu ortaya koyan net bir örnek olarak tarihe geçmiştir. Bu atama sonrası ordunun telkinlerine rağmen bu göreve getirilmeyen Öztoran, Başbakan Özal'ı aramış ve Özal'ın anılarında aktardığı kadarıyla ağlamaklı bir ses tonuyla Özal'dan kendisini kabul etmesini isteyerek bir görüşme ricasında bulunmuştur. Özal bu isteğe cevabını şu sözlerle nakletmiştir:

- Paşam... Orgeneral oldunuz... Yani Harbiye'den çıkan herkes, orgeneral olmuyor. Siz çalıştınız, bu makama kadar geldiniz. Kara Kuvvetleri Komutanı oldunuz... Bana sorarsanız daha ileri gidemezsiniz... Bu sizin için kafidir. Daha ilerisini düşünmeniz yanlış olur. Onun için biz bu konuyu böyle yapacağız...

Öztoran dedi ki,

- Ben iki ay sonrasına istifamı vereyim... İki ay içinde Genelkurmay Başkanı olayım... Sonra istifamı yürürlüğe koyun...

Bunun da mümkün olamayacağım anlattım. (Barlas, 1994, s.112)

Özal'ın anılarında aktardığı bu diyalog sivil siyasetle ordu arasındaki bu güç mücadelesinde Özal'ın çok partili hayatta daha önce hiç tecrübe edilmeyen bir seviyede güçlendiğini, askeri vesayetten otonom bir sivil siyaset alanı açtığını ve orduyu da bu duruma razı ettiğini ortaya koymaktadır.

Özal bu olayın akabinde yine orduya danışmadan bir adım daha atmış ve Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreou ile anlaşarak Ege Denizi üzerindeki askeri uçak tatbikatlarını karşılıklı olarak durdurma kararı almıştır (Karabelias, 1999, s. 137). Sivil siyaseti askeri vesayetten arındırma yönünde

atılan tüm bu adımlardan sonra Necip Torumtay da Özal'ın ordunun önceliklerini umursamaz tavırlarına dayanamamış ve istifa etmiştir.

Torumtay'ı istifaya götüren süreci Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyte girmesi başlatmıştır. 28 Şubat 1991'de Saddam Hüseyin'in yenilgiyle sona erecek Körfez Savaşı'nda Özal ABD'nin yanında yer almış, Amerikan ordusunun Türkiye'deki üslerini kullanmasına izin vermiştir. Torumtay Özal'ın kendisine ve hatta hiç kimseye danışmadan yürüttüğü bu politikaya karşı çıkararak 3 Aralık 1990'da istifa etmiştir. Ancak Özal'ın bu savaşla sadece Amerikan desteğini yanına almayı planlamadığı, çok daha ileri hedefleri olduğu, olası bir parçalanmada Musul ve Kerkük gibi toprakların Türkiye'ye katılabileceği doğrultusunda öngörülerini olduğu dile getirilmektedir. Ancak sonraları *Times* dergisinin 1991 Mayıs ayı sayısında yayınlanan mülakatında Özal bu yöndeki açıklamalarını "bir şaka" olarak nitelemiş ve "Türkiye yine de karlı çıktı" demiştir (Uçar & Akandere, 2017, s. 379).

Torumtay, kendisini Genelkurmay Başkanlığı'na getiren Özal'ın, Körfez Savaşı sırasında, yine Yıldırım Akbulut başbakanlığındaki ANAP Hükümeti'ni devre dışı bırakarak tüm ipleri eline alması üzerine görevinden istifa etmiş olsa da anılarında, Genelkurmay Başkanlığı'na atanış biçiminin geleneklere aykırı olmasından duyduğu rahatsızlığı da dile getirmiştir (Barlas, 1994). Nitekim Torumtay'ın istifasından sonra Genelkurmay Başkanlığı makamına getirilecek olan Doğan Güreş bu görevde kaldığı yaklaşık dört sene boyunca sivil siyasetin kararlarına tabi olan bir asker profili çizmiştir. Nitekim Doğan Güreş emekli olduktan sonra Doğru Yol Partisi'nden siyasete girecek ve tam anlamıyla bir sivil siyasi liderin başkanlığına, Tansu Çiller'e tabi olacaktır. Bu durum da bize Özal'ın genelkurmay başkanını tespit ederken sivil siyasete sorun çıkarmayacak birini aradığını ve bu kişiyi de doğru tespit ettiğini göstermektedir.

Özal yine bu geç döneminde ordunun hassasiyetlerini dikkate almadan oldukça radikal çıkışlar yapmış, Türkiye için federasyon,⁹ başkanlık sistemi gibi önerilerde bulunmuş, 1991 yılında Kürtçe neşriyat önündeki yasağı kaldırarak Kürt meselesine dair oldukça cesur adımlar atmıştır (Alptekin, 2012, s.107). Özal'ın muktedir olduğu, dolayısıyla ordunun Özal'ın açılımlarını engellemeyeceği bu yıllarda Özal önceki yıllarda orduyla uyumlu olarak takip ettiği liberal politikaları ekonominin dışına da taşımıştır. Özal'ın teşebbüs hürriyeti,

9 Özal federasyon getirmeye çalıştığı hakkında kamuoyunda yaygın olan görüşe karşı yine anılarında federasyon getirmeye çalışmadığını, sadece bundan korkmamız gerektiğini, bu modelin tartışılması gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir (Barlas, 2014, s. 337).

inanç hürriyeti ve düşünce hürriyeti başlıkları altında sınıflandırdığı bu liberal siyaset Türkiye siyasetinde “Özal’dan önce” ve “Özal’dan sonra” şeklinde bir ayrım ortaya çıkarmıştır. Bürokratik vesayete karşı çıkan Özal’ın siyasi düşüncesinde topluma karşı devleti önceleyen vesayetçi siyaset ortadan kalkmalı, devlet toplumu çıkarlarına ulaştıracak bir araç olarak görülmelidir (Aral, 2001; Bulut, 2009, s. 86; Uçar & Akandere, 2017, s. 368). Kuşkusuz devleti araçsallaştıran ve sınırlayan bu duruş ordunun aşkın devlet anlayışından farklıdır. Ancak Özal’ın bu liberal siyaseti ve orduya karşı sivil siyasete kazandırdığı geniş otonomi maalesef vefatından sonra zamanla ortadan silinecek, ordu Özal döneminde kaybettiği vesayet alanını tekrar dolduracaktır.

Sonuç

Bu çalışma Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde Özal’ın rolünü ele almış ve Özal’ın etkisinin kurumsal ve tarihi bağlamını ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışma, 1980 darbesini gerçekleştiren askeri kadronun darbe öncesi askeri vesayet döneminde on yıllar boyunca örülen izleği ortadan kaldırdığını öne sürmektedir. Ordunun bu denli cüretkâr ve büyük ölçüde kaba güce dayanan metotlarla toplumu ve devleti tedip etme çabası aslında darbeci yönetimin amaçlarının tam tersi istikamette bir gelişmeye imkân vermiştir. 1980 darbesinin bir kritik kavşak olarak kendinden önceki izleği ortadan kaldırması, darbe sonrası süreçte Turgut Özal’a zihnindeki liberal siyaseti uygulama imkânı tanımıştır. Ordunun bilfiil siyasetin içinde olduğu erken dönemde Özal sabırlı ve ihtiyatlı davranarak orduyu ürkütmemiş ancak her fırsatta sivil siyasetin alanını genişletmiştir. 1987 seçimlerinden sonra ve özellikle de Özal’ın cumhurbaşkanlığı dönemindeyse artık bir gerilimden çok Özal’ın bürokratik vesayet mekanizmaları karşısındaki üstünlüğünden bahsedilebilir. Ancak Özal’ın 1993 yılında beklenmedik vefatı onun bu çabalarının askeri vesayeti dışarıda bırakacak yeni bir izlek bağımlılığı oluşturmasına mani olmuştur.

Özal’ın ilk yılları mücadeleyle geçen 10 yıllık iktidarı (altı yıl başbakan ve dört yıl cumhurbaşkanı olarak) askeri vesayeti ortadan kaldıracak bir izlek oluşturamamış, askeri vesayet tüm aktör ve kurumlarıyla Özal sonrası dönemde sivil siyasetin alanını sınırlamaya devam etmiştir. Ancak bu durum Özal’ın mirasının kalıcı olduğu gerçeğini değiştirmez. Bir başka deyişle Özal’ın askeri vesayetle mücadelesi kendisinden sonra gelen siyasilere örnek olmuş ve Başkanlık sisteminden Kürt meselesinin tanınmasına, muhafazakâr toplumun siyasetin öznesi olmasına kadar birçok alanda Özal’ın izinde adımlar atılmış, daha kurumsal dönüşümlere imza atılmıştır.

Kaynakça

- ALPTEKİN, H. (2012). Ethnic Incorporation Policies and Peripheral Reactions: How Turkey's Kurds are Treated by the State and How They Perceive Their Treatment. *Afro Eurasian Studies*, 1(2), 97-119.
- ARAL, B. (2001). "Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik ya da Kopuş," *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (der.) İ. Sezal ve İ. Dağı, İstanbul: Boyut Kitapları, ss. 219-245.
- BARLAS, M. (1994). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- BULUT, S. (2009). 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 73-90.
- COOK, S. A. (2007). *Ruling but not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey*. JHU Press.
- ÇAVUŞOĞLU, H. (2010). Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 19-33.
- ÇAVUŞOĞLU, H. (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 265-278.
- ÇAVUŞOĞLU, H. (2009). Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 22, Aralık 2009, 165-178.
- DABAN, C. (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 77-96.
- DAHL, R. (1961). *Who Governs: Democracy and Power in an American City*. New Haven: Yale University Press.
- DWORKIN, R. (1978). "Liberalism." *Public and Private Morality*. Stuart Hampshire (der.). Cambridge: Cambridge University Press, ss. 113-43.
- HEPER, M. (2006). *Türkiye'de devlet geleneği*. Doğu Batı Yayınları.
- KARABELIAS, G. (1999). The Evolution of Civil-Military Relations in Post-war Turkey, 1980-95. *Middle Eastern Studies*, 35(4), 130-151.
- KARPAT, K. (1988). Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980. In M. Heper, & A. Evin, *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* (pp. 137-158). Walter de Gruyter.
- KÖSEBALABAN, H. (2009). Globalization and the Crisis of Authoritarian Modernization in Turkey. *Insight Turkey*, 11(4), 77-97.
- KURT, V. (2016). The Role of the Military in Syrian Politics and the 2011 Uprising. *Insight Turkey*, 18(2), 109-128.
- MAHONEY, J. (2000). Path Dependence in Historical Sociology. *Theory and Society* 29(4): 507-548.
- MARDİN, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus*, 169-190.
- ÖCAL, B. (2009). 12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 1(4), 1-62.
- ÖNİŞ, Z. (2010). Crises and Transformations in Turkish Political Economy. *Turkish Policy Quarterly* 9(3): 45-61.

- POULANTZAS, N. (1976). The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau. *New Left Review* 95(1): 63-83.
- PIERSON, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review* 94(2): 251-267.
- RAWLS, J.. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- SAKALLIOĞLU, Ü. C. (1997). The anatomy of the Turkish military's political autonomy. *Comparative Politics*, 29(2), 151-166.
- TILLY, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990-1992*. Blackwell.
- TOPRAK, B. (1988). The State, Politics and Religion in Turkey. In M. Heper, & A. Evin, *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* (pp. 119-136). Walter de Gruyter.
- TRIMBERGER, E. K. (1978). *Revolution from above: Military bureaucrats and development in Japan, Turkey, Egypt, and Peru*. Transaction Publishers.
- UÇAR, F., & Akandere, O. (2017). Turgut Özal'ın Türk Sorununa Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61, 365-392.
- USTA, M. (2014). Plutarco Elías Calles Ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Reform Çalışmaları Arasındaki Koşutluklar. *Litera*, 26(1), 95-105.
- YAŞAR, M. (1990). *Paşalar Politikası*. İstanbul: Tekin Yayınevi.